

RYSZARD KNAPIŃSKI

KATEDRA HISTORII SZTUKI KOŚCIELNEJ – CHARAKTERYSTYKA BADAŃ*

Pojęcie sztuki kościelnej nie jest jednoznaczne. Swym zakresem obejmuje ono częściowo desygnaty tego, co jest rozumiane jako sztuka sakralna, sztuka chrześcijańska lub sztuka religijna. Dokładne rozgraniczenie zakresów i samo określenie znaczeń wymagałoby odrębnego studium¹.

Specyfiką badań Katedry Historii Sztuki Kościelnej jest odkrywanie *sacrum* w dziełach sztuki służących chrześcijańskiemu przekazowi wiary². Pomiędzy więc analizy antropologiczne czy etnograficzne skoncentrowane na ukazaniu elementu bezosobowego *sacrum* jako cechy wyróżniającej jakąkolwiek religię od świata *profanum*³.

Ks. dr hab. Ryszard KNAPIŃSKI, prof. nadzw. – kierownik Katedry Historii Sztuki Kościelnej KUL; adres do korespondencji: ul. Konstantynów 1 m. 13, 20-708 Lublin.

* Zebrane w tym numerze artykuły stanowią wybór prac badawczych pracowników i doktorantów Katedry Historii Sztuki Kościelnej. Uzupełniają je teksty referatów, wygłoszonych przez zaproszonych Gości podczas sympozjum odbytego w KUL 18 listopada 2000 r., na temat: *Badania zabytkoznawcze w Muzeach Kościelnych*. Wszystkim referentom składam serdeczne podziękowanie za przybycie do Lublina i dostarczenie tekstów do druku.

¹ Występujące pojęcia: sztuka kościelna, sztuka sakralna, sztuka religijna i sztuka chrześcijańska częściowo przenikają się, ale w każdym z nich pozostają zakresy wolne. Nieostrość znaczeń oraz synonimiczne traktowanie nazw prowadzi do pomieszania pojęć i wieloznaczności. Na marginesie wolno zauważyć, iż w pewnych kręgach liberalnych kwestionuje się w ogóle istnienie sztuki chrześcijańskiej. Jako postulat badawczy nasuwa się potrzeba seminarium metodologicznego, które uporządkowałoby zaszyfrowane trudności terminologiczne pojęcia.

² P. J. D a n i é l o u, *Difesa del sacro*, „Fede e Arte” 15(1967), z. 3-4 „*Documentazioni e Studi*”. *Figurativo Sacro*, s. 2-9; T. B u r c k h a r d t, *L'arte sacra in Oriente e in Occidente. L'estetica del sacro*, Milano 1976. Różne aspekty rozważań nad *sacrum*, wykorzystując wcześniejsze badania Junga, Eliadego i Ricoeura opisuje J. Vidal (*Sacro, simbolo, creatività*, Milano 1992).

³ R. C a i l l o i s, *Człowiek i sacrum*, Warszawa 1995; M. E l i a d e, *Sacrum i profanum*, Warszawa 1996.

Mówiąc o sztuce kościelnej, myślimy o takich dziełach, które powstały z inspiracji lub mecenatu Kościoła, przeznaczone były do wystroju wnętrz kościelnych lub – w szerszym kontekście – na użytek Kościoła katolickiego. Pochodzenie, przeznaczenie i funkcja dzieła stanowią więc jego właściwy *modus definiens*, pozwalający zaklasyfikować przedmiot jako zabytek sztuki kościelnej. Dzięki temu nawet dzieła wyalienowane z wnętrz kościelnych i eksponowane w galeriach muzealnych lub w prywatnych kolekcjach nie tracą swego pierwotnego charakteru przedmiotów sztuki kościelnej⁴.

Jedynie niektóre zabytki sztuki kościelnej, używane w celebracji liturgicznej, można określić jako przedmioty sztuki religijnej. Obejmują one szaty, utensylia i księgi liturgiczne oraz integralne fragmenty wystroju wnętrz kościołów, które swą funkcją i przeznaczeniem w swoisty sposób uczestniczą w sprawowanej liturgii⁵. W szerszym znaczeniu zalicza się do nich także wyroby rozmaitych gatunków sztuki (figury, obrazy, obrazki i tzw. dewocjonalia), które znajdują zastosowanie w prywatnej dewocji, świadcząc o formach pobożności i kulturze duchowej katolików.

Niemale znaczenie ma tu proveniencja związana z topografią miejsc i kręgiem kulturowym zleceniodawców, wytwórców i odbiorców sztuki⁶. Nawet ikonografia przedstawień jest uwarunkowana tymi czynnikami. Przy wszystkich tych odrębnościach pomiędzy sztuką kościelną, chrześcijańską i sakralną wspólnym mianownikiem dla obiektów sztuki religijnej jest ich przeznaczenie do oddawania czci Bogu i związek z różnymi formami religijności⁷. Na dalszym planie pozostaje zagadnienie wartości artystycznej, której amplituda rozciąga się od wytworów najwyższego geniuszu artystów po prymitywy ludowe, ocierając się niekiedy o granice kiczu religijnego.

⁴ Chociaż w badaniach Katedry dominują obiekty związane z Kościołem katolickim, to w jej dorobku nie brakuje opracowań o charakterze ekumenicznym, obejmujących zabytki ukształtowane w ikonosferze innych wyznań chrześcijańskich.

⁵ G. M a s c h e r p a, *Per un „inventario” del religioso in arte*, w: *Religiosità nell'arte. Colore nel silenzio*, [katalog] Milano [b.r.]; *Arte religiosa in San Simpliciano*, 2° rassegna 1982, [katalog].

⁶ Wymownym tego przykładem jest przeniesienie z Rusi do Polski ikony Hodegetrii, czczonej do dziś w klasztorze jasnogórskim.

⁷ Kompleks problematyki obejmującej relacje pomiędzy sztuką a religią w ujęciu historycznym oraz ze zwróceniem uwagi na ustalenia Soboru Watykańskiego II zawiera opracowanie zbiorowe *Sztuka a religia*, red. W. Leszczyński, Warszawa 1991; J. S. P a s i e r b, *Chrześcijaństwo i sztuka – dzieje problemu*, tamże, s. 30-40; E. G i e y s z t o r - M i ł o b ę d z k a, *Vaticanium II Tridentinum versus. Relacje pomiędzy sztuką a liturgią*, tamże, s. 41-63.

W religii chrześcijańskiej, obok słowa mówionego i pisanego, ważną rolę w procesie przekazu prawd wiary pełni obraz. Sztuka jest formą zapisu określonych treści, inspirowanych nauką chrześcijańską. Niekiedy zapis ten nabiera charakteru dokumentu ilustrującego ważne wydarzenia epoki. Kiedy indziej bywa ilustracją doktryny wiary lub życia, działalności i męczeństwa świętego. Przedstawienie obrazowe często staje się medium służącym manifestacji, interpretacji lub propagowaniu wybranych elementów doktryny wiary.

Konkludując, należy stwierdzić, iż obok sztuki autonomicznej, wolnej i niezależnej od związków z chrześcijaństwem i Kościołem, istnieje także sztuka kościelna⁸. Analogicznie – istnieje obok słowa mówionego i pisanego, służącego przekazowi wiary, słowo autonomiczne i wolne. Tak, jak nie do pomyślenia jest Kościół niemy, który nie głosiłby prawd wiary za pomocą słowa, tak samo nie można wyobrazić sobie Kościoła aikonicznego, zupełnie pozbawionego obrazowego zapisu prawd wiary. Nawet powracające w różnych okresach dziejów tendencje obrazoburcze nie wyrugowały sztuki z Kościoła.

Ponad dwadzieścia wieków trwa swoiście rozumiana teofania przez sztukę⁹. Znajdowała ona różne formy wyrazu, tworząc bogate dziedzictwo sztuki chrześcijańskiej. Jesteśmy jego spadkobiercami. Dla badacza zabytki sztuki kościelnej nie są one martwymi przedmiotami, lecz mówią o toczącym się dialogu religijnym pomiędzy artystą – człowiekiem i Bogiem. Świadectwem tej rozmowy jest dzieło twórcy. Dialog przez sztukę odbywa się także wtedy, gdy nasycone sztuką wnętrza kościelne stwarza przestrzeń sakralną dla sprawowania obrzędów liturgicznych. Innym razem partnerem dialogu staje się zwykły wierny, np. modlący się przed obrazem. Dla historyka sztuki zespoły budowli sakralnych, wystroje rzeźbiarskie wewnątrz kościelnych, miniatury zdobące księgi rękopiśmienne, malarstwo tablicowe i ścienne oraz wszelkie utensylia liturgiczne są świadectwem tego dialogu. Cała ta spuścizna sztuki jest przedmiotem badań Katedry Historii Sztuki Kościelnej KUL.

Jej powstanie łączy się z początkami Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (utworzony w 1918 r.). W okresie międzywojennym żywe jeszcze były

⁸ Procesy emancypacji artysty spod mecenatu Kościoła, demonstracja wolności tworzenia oraz sekularyzacja w sztuce mają już długą historię i sporą literaturę. Niekiedy odwrót od Kościoła przybierał postać rewolucji i buntu nie unikającego bluźnierczych form, włącznie z zamiarem uczynienia ze sztuki religii, a z artysty kapłana.

⁹ R. K n a p i ń s k i, *Ewangelizacyjna rola sztuki kościelnej w świetle instrukcji Papieskiej Komisji ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła z dnia 15 października 1992 r.*, „Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne” 63(1994), s. 109-116 (dalej: ABMK); J. M. F r i t z, *Anfang vom Ende? Der schleichende Untergang der ererbten Ornamenta ecclesiae*, w: *Jahres- und Tagungsbericht der Görriers-Gesellschaft*, Köln 1994, s. 5-19.

w świadomości społecznej czasy rozbiorów i niewoli, z którą łączyła się walka o zachowanie tożsamości narodowej. Ocalałe zabytki sztuki traktowano jako pamiątki przeszłości, świadczące o bogatej kulturze przodków. W tym względzie rola Kościoła jako mecenasa i strażnika dóbr kultury i sztuki jest nie do przecenienia¹⁰. Można to obiektywnie stwierdzić, patrząc na przeszłość z perspektywy dwudziestego pierwszego stulecia. Rekapitulację tego zjawiska mogą stanowić słowa Henryka Sienkiewicza wpisane do księgi pamiątkowej Muzeum Diecezjalnego w Płocku: „Kościół jest stróżem przeszłości, piastunem teraźniejszości i siewcą przyszłości”¹¹. Właśnie w tej perspektywie daje się odczytać znaczenie utworzenia Katedry Historii Sztuki Kościelnej.

Powstanie w ramach sekcji historii sztuki nowej katedry specjalizującej się w badaniach nad dziejami sztuki kościelnej było ważnym wydarzeniem w dziejach Uniwersytetu¹². Stało się to możliwe dopiero w okresie tzw. odwilży po październiku 1956 r. Wcześniej władze polityczne PRL likwidowały liczne na KUL-u kierunki studiów (np. prawo, filologie) i nie zezwalały na otwieranie nowych. Inicjatywa utworzenia nowej Katedry nawiązywała do przedwojennych tradycji wiążących Katolicki Uniwersytet z ochroną dziedzictwa kulturowego w niepodległej Polsce oraz ukazania wkładu Kościoła w proces tworzenia kultury chrześcijańskiej i jej zachowania.

W okresie powojennym dzieje Katedry związane są z rozwojem sekcji historii sztuki. Rada Wydziału Nauk Humanistycznych, uchwałą podjętą w dniu 12 kwietnia 1957 r., powołała Katedrę Sztuki Kościelnej (od 1965 r. zmieniono nazwę na: Katedra Historii Sztuki Kościelnej), której kierownictwo powierzono ks. dr. Władysławowi Smoleniowi, piastującemu wówczas jeszcze stanowisko dyrektora Muzeum Diecezjalnego w Tarnowie¹³. Uchwałą tę za-

¹⁰ Na takim tle należy widzieć utworzenie w 1932 r. przez ks. Jana Władzińskiego Zbiorów Sztuki przy KUL, które dały początek przyszłemu Muzeum Uniwersyteckiemu KUL. Zob. R. K n a p i ń s k i, *Jubileusz Muzeum Uniwersyteckiego*, „Przegląd Uniwersytecki” 1993, nr 21, s. 10-12; t e n ż e, *Na 60-lecie Muzeum Uniwersyteckiego KUL*, „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 2(1993), s. 22-28; t e n ż e, *Symposium „PRZESZŁOŚĆ PRZYSZŁOŚCI” z okazji 60-lecia Muzeum Uniwersyteckiego KUL (1932-1962) Lublin 19 XI 1962, Przedmowa*, ABMK 63(1994), s. 13-16.

¹¹ Wpis dokonany 3 stycznia 1904 r.

¹² R. K n a p i ń s k i, *50 lat badań nad sacrum w sztuce w dziejach Sekcji Historii Sztuki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. A. Labuda, Poznań 1996, s. 213-223.

¹³ Okoliczności powstania Katedry Sztuki Kościelnej KUL opisał ks. Władysław Smoleń (*Rejestr prac zabytkoznawczych, badawczo-naukowych i dydaktycznych Katedry Historii Sztuki Kościelnej KUL za lata 1957/58-1980/81*, ABMK 40(1980), s. 127-160). Cytowana w wyborze w dalszej części tego opracowania literatura została zaczerpnięta z tego rejestru.

twierdził Senat KUL 21 czerwca tegoż roku¹⁴. Poszerzyły się możliwości kształcenia specjalistów w dziedzinie ochrony zabytków polskiej kultury i pogłębionych studiów nad historią sztuki. W pierwszym okresie Katedra nie miała własnych asystentów, korzystała z pomocy asystentów prof. Piotra Bohdziewicza.

Dodatkową okolicznością sprawiającą, iż studia historii sztuki w KUL stawały się bardziej atrakcyjne, było erygowanie w 1958 roku Zbiorów Sztuki, które dały początek późniejszemu Muzeum Uniwersyteckiemu im. ks. kan. Jana Władzińskiego. Ze względu na unię personalną kierownika Katedry i dyrektora Muzeum dzieje obydwu placówek splotły się, chociaż zdecydowanie odmienne było i jest ich funkcjonowanie¹⁵.

Działalność ks. prof. Władysława Smolenia (1914-1988) jako kierownika Katedry obejmowała dydaktykę i badania naukowe¹⁶. W pierwszym okresie nauczania charakterystyczne było kumulowanie wielu przedmiotów. Tak więc ks. Smoleń prowadził wykłady z historii sztuki średniowiecznej polskiej, ze wstępu do historii sztuki oraz z muzealnictwa i ochrony zabytków. Jego własne badania obejmowały polską sztukę średniowieczną ze szczególnym uwzględnieniem przedstawień maryjnych i Chrystusa, o czym świadczą zarówno tematy prowadzonych wykładów kursorycznych i monograficznych, jak i zrealizowane prace dyplomowe¹⁷. Nowością było wprowadzenie jako podstaw metodologicznych warsztatu historyka sztuki odrębnego przedmiotu studiów – nauki pomocnicze historii sztuki. Poza wykładem ćwiczenia z tego przedmiotu prowadzili okresowo doktoranci ks. Alfred Reformat, a po nim ks. Roman Ciecholewski. W następnych latach wykład tego przedmiotu i ćwiczenia przejęła Katedra Metodologii i Nauk Pomocniczych Historii, działająca w sekcji historii, kierowana przez prof. Zygmunta Sułowskiego (obecnie wykład i ćwiczenia prowadzi dr Tomasz Panfil).

Równoległe do studiów mariologicznych polskich teologów powstawały w Katedrze Historii Sztuki Kościelnej opracowania ikonografii maryjnej

¹⁴ W 1959 r. powstał Zakład Technologii i Konserwacji Teoretycznej, którym kierował do roku 1977 artysta malarz Rudolf Kozłowski (generalny konserwator zabytków na Wawelu).

¹⁵ W. S m o l e ń, *Stan i potrzeby muzeów kościelnych oraz plan pracy na najbliższy okres*, ABMK 1(1959), z. 1, s. 43-56; t e n ż e, *Otwarcie Zbiorów Sztuki Kościelnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, tamże, z. 2, s. 167-170.

¹⁶ Obszerny życiorys wraz z podaniem szczegółów biografii naukowej ks. W. Smolenia napisał J. Kuś (*Ks. Władysław Smoleń, Profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1914-1988)*, ABMK 57(1988), s. 133-147; t e n ż e, *Ks. Prof. Władysław Smoleń – kapłan, historyk sztuki*, Kraków 1989).

¹⁷ Ich wykaz (107) zawiera cytowany wyżej *Rejestr prac zabytkoznawczych*, s. 148-153.

w średniowiecznej sztuce polskiej¹⁸. Ich owocem były publikacje na temat królewskośći Maryi (z okazji I Kongresu Mariologów na Jasnej Górze, 6-13 VIII 1960) oraz związku tej ikonografii z literaturą apokryficzną, m.in. *Rozmyślaniami przemyskimi*¹⁹. Opracowane tematy, np. *Męka Chrystusa w średniowiecznej sztuce Polski* czy też *Ilustracje świąt kościelnych w polskiej sztuce*, zostały opublikowane jako odrębne studia²⁰. Na początku lat siedemdziesiątych pod auspicjami Instytutu Sztuki PAN oraz przy udziale ojców paulinów z Jasnej Góry ks. Smoleń wraz z asystentami włączył się w opracowywanie zbiorów sztuki klasztoru jasnogórskiego, występując również jako referent podczas ważnych dla tego sanktuarium seminariów naukowych²¹. Tematyka wykładów i publikacji była ukierunkowana na stworzenie syntezy naukowej badań nad polską sztuką religijną od jej początków aż po wiek XX²².

W latach sześćdziesiątych XX w. aktywność naukowa wielu ośrodków akademickich w Polsce wpisała się w nurt przygotowań do obchodów Millennium Chrztu Polski. Pozytywnym echem odbiły się publikacje ks. Smolenia na łamach „L'Osservatore Romano”, ukazujące się w okresie trwania obrad II Soboru Watykańskiego w latach 1963-1965 (25 artykułów)²³. Dla upamiętnienia obchodzonej w Polsce rocznicy chrześcijaństwa oraz celem przybliżenia naszej kultury światu zachodniemu na zakończenie Soboru wszystkim

¹⁸ W. S m o l e ń, *Maryja Panna w naszych sztukach plastycznych*, w: *Gratia Plena. Studia teologiczne o Bogurodzicy*, red. B. Przybylski, Poznań 1965, s. 486-501.

¹⁹ T e n ż e, *Królewskość Maryi w sztuce Polski*, „Ateneum Kapłańskie” 52(1960), z. 3, s. 376-391; t e n ż e, „Rozmyślania przemyskie” jako źródło ikonograficzne kwatery *Ofiarowania Maryi Ołtarza Mariackiego Wita Stosza w Krakowie*, „Pamiętnik Literacki” 51(1960), z. 2, s. 99-130; t e n ż e, *Ołtarz Mariacki na tle polskich źródeł literackich*, Lublin 1962.

²⁰ T e n ż e, *Ilustracje świąt kościelnych w polskiej sztuce*, Lublin 1987. Książka została poprzedzona publikacją w latach 1970-1978 serii 34 artykułów na łamach „L'Osservatore Romano” *Le festività nei quadri polacchi*. Podobnie cykl 10 artykułów na temat: *Chrystus współczesnego świata – na tle twórczości rzeźbiarskiej Antoniego Rząsy z Zakopanego* poprzedził wydanie książki. Między innymi wyszły drukiem dwa wydania, najpierw włoskie: *Il volto polacco del Cristo d'oggi*, Roma 1979, a następnie polskie: *Polskie oblicze umęczonego Chrystusa*, Warszawa 1982. Zob. S m o l e ń, *Rejestr prac zabytkoznawczych*, s. 153-158.

²¹ F. M a k i n i a, *Sprawozdanie z II sesji naukowej na Jasnej Górze*, ABMK 25(1972), s. 239-244; t e n ż e, *Sesja – Zabytki kultury na Jasnej Górze*, „Tygodnik Powszechny” z 2 stycznia 1972. Przygotowany przez ks. Smolenia tekst opracowania zabytków jasnogórskich, pomysłany jako album z fotografiami Jerzego Landy, nigdy nie ukazał się w druku.

²² W. S m o l e ń, *Problematyka współczesnej sztuki religijnej w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 4(1961), nr 1, s. 61-76; t e n ż e, *Tradycja kościelna w sztukach plastycznych*, „Ateneum Kapłańskie” 53(1961), z. 2, s. 99-120.

²³ T e n ż e, *Rejestr prac*, s. 155 n.

biskupom świata została wręczona księga pamiątkowa opracowana przez ks. Smolenia²⁴. Równolegle przygotowywane były wystawy sztuki religijnej, pokazywane w kraju i za granicą.

Łączenie w początkowym okresie pracy na KUL przez ks. Smolenia dwóch funkcji – dyrektora Muzeum Diecezjalnego w Tarnowie i kierownika Katedry wpłynęło na podjęcie opracowań metodologicznych problematyki związanej z inwentaryzacją i ochroną zabytków kościelnych. Dlatego brał on udział w pracach kościelno-państwowej komisji do rewindykacji kościelnych precjozów zrabowanych przez Niemców podczas wojny.

W 1962 r. powstała przy Episkopacie Polski Komisja do Spraw Sztuki Kościelnej²⁵. Na jej zlecenie ks. Smoleń opracował regulamin pracy diecezjalnych komisji artystyczno-konserwatorskich, a następnie projekt statutu dla muzeów kościelnych²⁶. Specyfiką tego okresu było aktywne włączenie się w działalność Ośrodka Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, którego został wicedyrektorem. Był także redaktorem działu muzeologicznego w półroczniku o tej samej nazwie. W 1963 r. ks. Smoleń przeprowadził się na stałe z Tarnowa do Lublina. Umożliwiło mu to większe zaangażowanie w prace Katedry Historii Sztuki Kościelnej i Ośrodka Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne. Wspólnie zorganizowano pierwsze seminarium muzealnictwa kościelnego na temat znaczenia zbiorów sztuki kościelnej dla nauki i Kościoła oraz opracowano kwestionariusz do inwentaryzacji i katalogowania zabytków w zbiorach kościelnych²⁷. W następnych latach seminarium odbywało się w cyklicznych odstępach czasu. Podejmowano tematykę związaną z konserwacją zabytków, ochroną prawną zabytków sztuki kościelnej, organizowaniem ekspozycji muzealnych oraz adaptacją wnętrz kościelnych do potrzeb nowej liturgii posoborowej (związki architektury kościelnej z funkcjami liturgicznymi – zarys historyczny)²⁸. We współpracy z prof. S. Lorentzem wydano

²⁴ *Sacrum Poloniae Millenium 966-1966*, [red.] L. Smoleń, Roma 1966.

²⁵ Dopiero po 10 latach pracy, 25 stycznia 1973 r., Konferencja Episkopatu Polski ogłosiła normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej.

²⁶ *Projekt statutu i regulaminu Muzeum Diecezjalnego*, ABMK 2(1961), z. 1-2, s. 227-236.

²⁷ A. B o k s i ń s k i, *Pierwsze seminarium muzealnictwa kościelnego*, ABMK 8(1964), s. 249-252. Tematami kolejnych seminariów była problematyka konserwatorska w muzeach kościelnych (1965), zastosowanie wnętrz kościelnych do nowej liturgii (1965), związki architektury kościelnej z funkcjami liturgicznymi (1965), ochrona zabytków sztuki kościelnej przed kradzieżami i zniszczeniami oraz dokumentacja dzieł sztuki sporządzona przez proboszczów i rektorów kościołów (1971).

²⁸ Pod koniec lat sześćdziesiątych w całym Kościele Powszechnym aktualna była problematyka adaptacji zabytkowych wnętrz do potrzeb zreformowanej liturgii. Temu poświęcone było seminarium zorganizowane w Pelplinie (14-15 IX 1967). Podobne konferencje organizo-

pod auspicjami UNESCO w wersji wielojęzycznej informator *Muzea Diecezjalne w Polsce*²⁹.

Działania na polu muzeologicznym nie ograniczały się jedynie do studiów teoretycznych. Asystenci i uczestnicy seminariów prowadzonych przez ks. Smolenia walczyli przyczynili się do zorganizowania ekspozycji w nowo powstałym w 1975 r. Muzeum Diecezjalnym Sztuki Religijnej w Lublinie (obecnie Muzeum Archidiecezjalne)³⁰. W różnych latach funkcję asystentów przy Katedrze Historii Sztuki Kościelnej pełnili: Józef Wzorek (1963), Zbigniew Strzałkowski (1963), Tadeusz Adamek (1965), Danuta Miszczak (1966), Henryk Mędrak (1969), Stanisława Gomuła (1973), ks. Alfred Reformat (1973), ks. Stefan Tomaszewicz (1973), Aniela Zinkiewicz (1977), ks. Roman Ciecholewski (1977), ks. Jan Kasprówicz (1977), Bożena Noworyta-Kuklińska (1981), Andrzej Frejlich (1992), Beata Skrzydlewska (1998)³¹. Zainteresowania naukowe asystentów oraz prowadzone przez nich badania poszerzają dorobek Katedry Historii Sztuki Kościelnej.

Przykładowo wymienić można badania nad tkaniną artystyczną i szatami kościelnymi, prowadzone przez dr Stanisławę Gomułę (1946-1996)³². Sztuką Gdańska i obszarów oddziaływania Związku Miast Hanzeatyckich od lat zajmuje się dr Bożena Noworyta-Kuklińska. Historię i teologię ikony wraz z jej funkcjonowaniem w różnych kręgach społecznych oraz problematykę recepcji wschodniej teorii obrazu na Zachodzie, ze szczególnym uwzględnieniem sporów z protestantami w XVI i XVII wieku, zgłębia dr Andrzej Frejlich. Po śmierci dr S. Gomuły problematykę muzeologiczną i ochrony zabytków kontynuuje mgr Beata Skrzydlewska na konwersatorium i ćwiczeniach prowadzonych do wykładu dr A. Frejlicha. Ponadto zostały jej zlecone zadania wdrożenia metod informatycznych w opracowaniu zbiorów sztuki. Stało się to możliwe dzięki współpracy z firmą Neurosoft z Krakowa, która dla

wała ATK (*Konsekwencje uchwał soborowych dla sztuki kościelnej, 14 VI 1969*). Zob. S m o l e ń, *Rejestr prac zabytkoznawczych*, s. 136 nn.

²⁹ W. S m o l e ń, *Les Musées Diocésains*, „Museum” 30(1966), nr 2, s. 98-106.

³⁰ W 1977 r. studenci zorganizowali ekspozycję w wieży trynitarzkiej; Z. K a p r o ń, *Muzeum Diecezjalne Sztuki Religijnej w Lublinie*, ABMK 54(1987), s. 104 n.

³¹ W toku opracowania możliwe było jedynie ustalenie początkowych lat pracy poszczególnych asystentów. Dokładne ustalenie okresu pracy tych osób oraz przedstawienie ich dorobku naukowego wymagałoby oddzielnej kwerendy w aktach personalnych. Inaczej niż obecnie przed laty nie gromadzono szczegółowej dokumentacji dokonań Katedry.

³² Wykaz publikacji dr S. Gomuły zawiera jej biogram: B. N o w o r y t a, J. K u c z y ń s k a, *Dr Stanisława Gomuła*, „Zeszyty Naukowe KUL” 41(1998), nr 1-2 (161-162), s. 296-298.

celów dydaktycznych przekazała do bezpłatnego użytkowania przygotowane przez siebie oprogramowanie bazy danych – „Muskat”. Konwersatoria i ćwiczenia z muzealnictwa odbywają się w Muzeum Uniwersyteckim, w którym pod kierunkiem dr Anety Kramiszewskiej studenci odbywają praktyki należące do programu studiów.

Po przejściu ks. Smolenia na emeryturę Katedrę Historii Sztuki Kościelnej przejął w roku 1986, dojeżdżając z Krakowa, ks. doc. dr hab. Jan Kuś (1920-1989)³³. Kierował nią w latach 1986-1989. Już od 1984 r. prowadził zajęcia zleczone na prośbę ks. Smolenia. Wprowadzono wówczas nowy przedmiot studiów – ikonografię chrześcijańską. Jego zainteresowania badawcze ukierunkowane na kwerendy archiwalne, obejmowały sztukę Krakowa, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków kościoła św. Katarzyny³⁴. Wśród wydanych drukiem 87 publikacji oraz 9 artykułów przygotowanych do druku na uwagę zasługują monograficzne opracowania kościoła krakowskich augustianów oraz liczne biogramy hagiograficzne polskich świętych i błogosławionych, a także wybitnych biskupów i duchownych regionów krakowskiego i Śląska Cieszyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem rodzinnych Mikuszowic i Bielska-Białej³⁵. Interesowała go historia i historia sztuki, ikonografia i hagiografia oraz biografistyka. W pozostawionej bibliografii spotykamy opracowania z dziejów Kościoła krakowskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego, klasztorów, zakonów i szpitali. Był patriotą rodzimej ziemi cieszyńskiej, dlatego poświęcił wiele opracowań losom Polaków i ich kultury w okresie rozbiorów i pod okupacją hitlerowską na tej ziemi. Podjął wieloletnie starania o zwrot przez Muzeum Narodowe w Krakowie (Oddział Szołajskich) tryptyku z przedstawieniem *Rozesłania apostołów* (ok. 1467) do kościoła św. Barbary w Mikuszowicach, zakończone umieszczeniem w kościele kopii zabytku, oryginał pozostał w Muzeum³⁶.

Po nagłej śmierci ks. Kusia w 1989 r. przez trzy lata Katedra nie była obsadzona, a jej kuratorem była prof. dr hab. Barbara Filarska. W 1992 r. kierownictwo Katedry powierzono ks. dr hab. Ryszardowi Knapieńskiemu,

³³ W czasie, gdy prowadził zajęcia w KUL, pracował jednocześnie w archidiecezji krakowskiej jako wikariusz przy parafii św. Katarzyny, sprawując również funkcję kapelana szpitalnego przy ul. Skawińskiej. Sylwetkę duchową ks. Jana Kusia omawia okolicznościowa publikacja: *Jałmużnik z Mikuszowic*, red. D. Śladecki, Lublin 1993.

³⁴ J. K u ś, *Z najnowszych badań nad kościołem św. Katarzyny w Krakowie*, Kraków 1985.

³⁵ J. K u ś, *Szkice z dziejów kościelnych Ziemi Cieszyńskiej*, Kraków 1983; t e n ż e, *Szkice z dziejów kościelnych Bielska-Białej*, Kraków 1985. Pełny wykaz publikacji ks. Kusia zawiera cytowana wyżej pozycja *Jałmużnik z Mikuszowic*, s. 109-114.

³⁶ J. K u ś, *Mikuszowicki kościół św. Barbary w Bielsku-Białej*, Katowice 1986.

który będąc uczniem ks. Smolenia, podjął kontynuowanie wcześniejszych badań oraz wprowadził nowe tematy w obszary badawcze Katedry³⁷.

Ważne zabytki romańskiej sztuki związane z dawną stolicą Mazowsza, jak odlane w brązie w latach 1152-1154 Drzwi Płockie, oraz pochodząca z 1. ćwierci XII w. tzw. Biblia płocka, stały się przedmiotem jego badań. Wyniki analiz ikonograficznych oraz ich interpretacje ikonologiczne zostały zaprezentowane za granicą zarówno w formie referatów, wygłoszonych w trakcie międzynarodowych sympozjów, jak i w artykułach³⁸. Studia nad miniaturstwem i sztuką średniowieczną stanowią jeden z nurtów badawczych Katedry³⁹. Poszerza je studium na temat będących w obiegu przez całe śred-

³⁷ Przykładem może być przewodniczenie w sesji naukowej, zorganizowanej w dniach 6-7 października 1993 przez Katedrę Historii Sztuki Kościelnej i Ośrodek ABMK KUL (Biblioteka KUL) na temat: *Gromadzenie zbiorów jako funkcja Muzeum kościelnego*. Wygłoszony tam referat: R. K n a p i ń s k i, *Ewangelizacyjna rola sztuki kościelnej w świetle Instrukcji Papieskiej Komisji d/s Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła z dnia 15 października 1992 r.* (ABMK 63(1994), s. 109-116). Uczestnictwo w: *XVIIe Colloque International du Corpus Vitrearum*, zorganizowanym przez Centre National de la Recherche Scientifique Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), w Palais des Congr s w Rouen, w dniach 21-26 czerwca 1993.

³⁸ Z okresu poprzedzającego wydanie rozprawy doktorskiej pochodzą następujące publikacje, podane tu w wyborze: R. K n a p i ń s k i, *Le porte romaniche di bronzo in Europa*, „*Arte Cristiana*” 71(1982), s. 340-344; [toż w wersji polskiej] *Drzwi Płockie na tle innych romańskich drzwi kościelnych w Europie*, w: *Romańskie Drzwi Płockie 1154-ok.1430-1982*, Płock 1983, s. 12-29; t e n   z e, „*Brama wiary*” – *Drzwi Płockie w świetle najnowszych badań*, „*Miesięcznik Pastorski Płocki*” 75(1990), nr 1, s. 21-28; t e n   z e, *Die romanische T r von Plock in Nowgorod. Neue ikonographisch-ikonologische  berlegungen*, „*Niederdeutsche Beitr ge zur Kunstgeschichte*”, Bd. 30(1991), s. 29-66; t e n   z e, *Credo Apostolorum w romańskich Drzwiach Płockich*, Płock 1992 (rozprawa doktorska). Pierwsz  prezentacj  wynik w bada n by o wyst pienie z referatem *Die T ren von Plock* podczas *XXI Deutscher Kunshistorikertag*, Frankfurt a. Main 28.9.-1.10.1988. Po pi ciu latach zosta em zaproszony z referatem „*Zu ikonographischen Fragen der Plocker Bronzet r in Nowgorod*” do Magdeburga w ramach obchod w 800-lecia zako czenia r d w biskupa Wichmana: *Erzbischof Wichmann (1152-1192) und Magdeburg im Hohen Mittelalter*, *Magdeburger Museen. Kloster Unser Lieben Frauen* (11 marzec 1993). W tym samym roku wyg si em referat: *Ikonographie der romanischen T r von Plock (Nowgorod) als Zeichen des Universalit ts der kirchlichen Kunst* podczas konferencji *European Iconography East & West*, zorganizowanej przez English Department of Attila Jozsef University (JATE), the Szeged Committee of the Hungarian Academy of Sciences and the Society of Modern Philology, W gry, w dniach 9-12 czerwca 1993. Referat wydano drukiem w wersji angielskiej: R. K n a p i ń s k i, *The Iconography of the Romanesque Plock Door (Nowgorod) as Symbol of the Universal Character of Ecclesiastical Art*, w: *Iconography in cultural Studies. Papers from the International Conference: European Iconography East & West*, edited by A. Kiss, Szeged 1996 (Papers in English and American Studies VII), s. 53-66.

³⁹ Dzieje Biblii płockiej stały się przedmiotem kilku publikacji: R. K n a p i ń s k i, *Odysea płockich r kopis w*, w: *Katalog Wystawy w Muzeum Archidiecezji Warszawskiej. Jan*

niowiecze plastycznych modeli świata i ich związek z tekstami biblijnymi i traktatami kosmogonicznymi⁴⁰.

Badania naukowe prowadzone do połowy lat dziewięćdziesiątych przez ks. dr hab. R. Knapińskiego (stanowisko profesora KUL od 1995 r.) skupiały się wokół problematyki ikonografii *Credo w sztuce*. Opublikowanie polskiej wersji *Katechizmu Kościoła Katolickiego* (Warszawa 1994) dało impuls do podjęcia interdyscyplinarnych badań nad wyznaniem wiary oraz jego ilustracją w dziejach sztuki chrześcijańskiej. W roku 1995 ks. Knapiński (Katedra Historii Sztuki Kościelnej) razem z ks. dr Stanisławem Longoszem (Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL) zorganizował sesję na temat *Symbol Apostolski w nauczaniu i sztuce Kościoła pierwszego tysiąclecia*. Kontynuację badań Katedra podjęła już samodzielnie w roku następnym (1996), organizując międzynarodową sesję zatytułowaną: *Symbol Apostolski w nauczaniu i sztuce Kościoła do Soboru Trydenckiego*. W polskiej literaturze teologicznej i z zakresu historii sztuki problematyka związana z historią *Credo Apostolorum* oraz jego przedstawień w ikonografii kościelnej była dotąd rzadko podejmowana, nigdy nie doczekała się pogłębionego opracowania. Wydanie drukiem materiałów z obydwu sesji wypełniło tę lukę, wskazując jednocześnie na aktualność tejże problematyki w badaniach nad sztuką kościelną. Wartość publikacji dla dalszych badań przynosi załączona bibliografia źródeł i opracowań⁴¹. Problematyka przedstawiania w sztu-

Lebenstein, Księga Hioba, Apokalipsa. Iluminacje Średniowieczne. 18 listopada-3 stycznia 87, Warszawa 1986, s. 20-25; t e n ż e, *Biblia Płocka. Wiedza o rękopisie w świetle dotychczasowych badań*, „Studia Płockie” 18(1990), s. 237-255; t e n ż e, *Iluminacje romańskiej Biblii Płockiej* [rozprawa habilitacyjna], Lublin 1992; 1993²); t e n ż e, *Musica mundana et instrumentalis. Epilog interpretacji romańskiej miniatury z wyobrażeniem Dawida z muzykami w Biblii Płockiej*, BHS 58(1996), nr 3-4, s. 251-267; t e n ż e, „Scribere qui curat, vir sacra figurat”. *O symbolice wizerunku skryby*, „Res Historica” 1998, z. 3 [Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze], s. 123-130. Problematykę tę prezentowano również w różnych gremiach, np.: podczas międzynarodowej konferencji naukowej *Biblia a kultura Europy*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 26 maja 1992 r.; Wykład dla duchowieństwa: *Treści ideowe zawarte w iluminacjach Biblii Płockiej*, Paryż, Kolegium Polskie, dnia 09 grudnia 1992 oraz uczestnictwo i wygłoszenie referatu na temat: „La Bible de Plock” podczas *Colloque International Universités Blaise-Pascal et Paris IV-Sorbonne*. „La reception de la Bible en Europe”, Université Blaise-Pascal Clermont-Ferrand, 11-12 grudnia 1992.

⁴⁰ R. K n a p i ń s k i, *Imago mundi. Związek ikonograficznych i literackich modeli świata w wyobraźni średniowiecznej*, w: *Wyobrażenia średniowieczna*, red. T. Michałowska, Warszawa 1996, s. 27-48.

⁴¹ R. K n a p i ń s k i, *Kolegium Apostolskie w ikonografii pierwszego tysiąclecia*, w: *Symbol Apostolski w nauczaniu i sztuce Kościoła do Soboru Trydenckiego*, red. R. Knapiński,

kach plastycznych różnych wariantów ikonografii wyznania wiary była także prezentowana w wykładach ks. Knapińskiego, głoszonych gościnnie w różnych ośrodkach⁴².

Dzięki nawiązanym kontaktom zagranicznym kierownika Katedry Historii Sztuki Kościelnej przez kolejne lata (1992-1996) zorganizowano serie wykładów na temat dziejów sztuki czeskiej od epoki romańskiej po barok, organizowano wielkie wystawy na przykładzie realizacji w Bayerisches Nationalmuseum w Monachium (*Wallfahrt kennt keine Grenzen* i *Johanes Nepomuck 1393-1993*) oraz międzynarodowe sympozjum na temat: *Posoborowa architektura sakralna. Doświadczenia z terenu Niemiec i Polski*, które z wielkim znanstwem i zastosowaniem obfitego materiału ilustracyjnego prezentowała dr Johanna von Herzogenberg, związana z Katholische Universität w Eichstätt.

Wprawdzie główne zainteresowania Katedry obejmują sztukę dawną, z nią bowiem łączą się tematy wykładu kursorycznego (*Ikonografia chrześcijańska*) i wykładów monograficznych (*Credo w sztuce* oraz *Ikonografia hagiograficzna*), podejmowane są także zagadnienia związane z najnowszą sztuką kościelną, wystrojem kościołów czy monografii wybitnych artystów⁴³.

Przypadające na lata 1997 i 1999 obchody milenium męczeńskiej śmierci i kanonizacji św. Wojciecha zainspirowały do podjęcia badań nad ikonografią

Lublin 1997, s. 115-151, il. 1-13; t e n ż e, *Credo Apostolorum w średniowiecznej i nowożytnej ikonografii kościelnej*, tamże, s. 331-401, il. 1-35. Plonem wieloletnich kwerend stała się również obfita bibliografia przedmiotowa dotycząca *Credo*: t e n ż e, *Bibliografia*, II. *Średniowiecze i czasy nowożytne*, tamże, s. 458-477. Przygotowywana jest edycja w języku niemieckim.

⁴² Podaję jedynie przykładowo: konferencja na temat: *St. Jakobus in Kunst und Literatur* II, organizator: Deutsche St. Jakobus-Gesellschaft, Aachen. Wygłosiłem referat: *Jakobus im Credo Apostolorum. Eine ikonographische Studie*. Würzburg, 19-22.10.1996, opublikowany drukiem: R. K n a p i ń s k i, *Ikonographie des Apostels Jakobus im Kontext der Darstellungen des „Credo Apostolorum“*, w: *Jakobuskult in „Kunst“ und „Literatur“*. *Zeugnisse in Bild, Monument, Schrift und Ton*, hrsg. K. Herbers, R. Plötz, Tübingen 1998, (Jakobusstudien Bd. 9), s. 15-49. Wykłady gościnne głosiłem w Uniwersytetach Marii Curie-Skłodowskiej i w Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Lublinie oraz inaugurując kolejne lata (1998, 1999, 2000, 2001) kursu dla konserwatorów sztuki kościelnej w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Z dużym zainteresowaniem zostały przyjęte wykłady na ten temat, wygłoszone w maju 2001 r. w Mediolanie, Università Cattolica Sacro Cuore, w ramach studiów della Scuola della Specializzazione della Storia dell'Arte, Iconografia e Iconologia, prowadzonych przez Prof. Marię Luisę Gatti Perer.

⁴³ W 1992 r. zorganizowano wystawę rzeźby: *Gustaw Zemła. Znak pojednania*, scenariusz wystawy i autorstwo katalogu R. Knapiński; t e n ż e, *Między Parnasem a Tabor*, w: *Zemła. Wystawa rzeźby*. *Galeria Ars Longa*, Warszawa-Milanówek 1998 (b.n.s.).

wojciechową w sztuce polskiej na szerszym tle dziedzictwa jego kultu⁴⁴. Problematyce tej poświęcone było zorganizowane przez kierownika Katedry sympozjum zatytułowane *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha*, którego materiały zostały wydane drukiem⁴⁵. Towarzyszyła mu wystawa *Święty Wojciech w słowie i obrazie*. Podobnie jak w przypadku sympozjów na temat wyznania wiary publikacja zawiera obszerny wykaz bibliografii przydatnej do dalszych badań⁴⁶.

Po zakończeniu opracowania tematu badań statutowych *Credo w sztuce* specyfiką Katedry Historii Sztuki Kościelnej w latach 1994-1999 stały się szeroko zakrojone na tle sztuki europejskiej studia nad ikonografią patrocinii współczesnych polskich katedr i konkatedr. Badania te uzyskały uznanie ze strony Komitetu Badań Naukowych w formie grantu badawczego: *Patrocinia polskich diecezji. Tradycje kultu patronów Kościoła polskiego jako element chrześcijańskiego dziedzictwa kulturowego*, kierowanego przez prof. Aleksandrę Witkowską OSU, kierownika Katedry Historii Powszechnej Wieków Średnich. Realizacja badań ikonograficznych wymagała wielu podróży po kraju celem zgromadzenia dokumentacji ikonograficznej, albowiem zasoby redakcji Katalogu Zabytków Sztuki przy Instytucie Sztuki w Warszawie okazały się niewystarczające. W ten sposób powstała pokaźna ikonoteka obejmująca kilkaset fotografii i przezroczy związanych z realizowanym tematem. Plonem pięcioletnich studiów stało się opracowanie będące swoistym podręcznikiem do badań ikonograficznych, dla których punktem wyjścia są patrocinia kościelne⁴⁷.

⁴⁴ W Katedrze powstały dwie prace magisterskie na ten temat: A. T w e r d, *Wyobrażenia ikonograficzne św. Wojciecha w Lubelskiem od XVII wieku do 1. ćwierci XX wieku*, Lublin 1997 (mps); L. K a w k a, *Wyobrażenia ikonograficzne św. Wojciecha w Zamojskiem od końca XV wieku do 1. ćwierci XX wieku* Lublin 1998 (mps).

⁴⁵ R. K n a p i ń s k i, *Święty Wojciech w sztuce polskiej*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha*, red. R. Knapiński, Lublin 1998, s. 173-198, il. 1-24; t e n ż e, *Tecnologia e iconografia della porta di Gniezno*, w: *La porta di Bonanno nel Duomo di Pisa e le porte bronzee medioevali Europee, Arte e Tecnologia. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Pisa 6-8 maggio 1993, Opera della Primaziale Pisana*, red. O. Banti, Pisa 1999, s. 123-136.

⁴⁶ Zebranie kompletnej międzynarodowej bibliografii św. Wojciecha stało się tematem grantu badawczego realizowanego (1999-2000) w Katedrze Historii Powszechnej Wieków Średnich pod kierunkiem prof. Aleksandry Witkowskiej OSU.

⁴⁷ A. W i t k o w s k a, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999; R. K n a p i ń s k i, *Titulus ecclesiae. Ikonografia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999. Obie prace uzyskały w roku 2000 Nagrodę Ministra Edukacji Narodowej; t e n ż e, *Europejski kontekst ikonografii patrocinium katedry w Toruniu*, w: *Dzieje i skarby kościoła świętojańskiego w Toruniu*, red. K. Kluczajd, M. Woźniak, Toruń 2002, s. 41-84.

Nazwa – Katedra Historii Sztuki Kościelnej – obliguje do penetrowania obszarów badawczych niedostatecznie opracowanych w rodzimej literaturze. W toku studiów związanych z realizacją grantu zrodził się nowy temat dla badań statutowych, wyznaczający perspektywę badawczą na wiele lat. Jest nim ikonografia hagiologiczna. Przedmiotem jej badań nie jest jedynie ukazanie prostej relacji przedstawień obrazowych z żywotami świętych (hagiografia), ale wskazanie głębszych kontekstów kształtujących tę ikonografię. Raz były to wpływy określonych modeli dewocji, innym razem przeobrażenia mistyki, ruch pielgrzymkowy, opowiadane i spisywane mirakula, a nade wszystko orzeczenia soborowe. W niektórych wypadkach wpływ na ikonografię mogły wywierać błędne teorie, nie wykluczając herezji⁴⁸. Tytułem wprowadzenia do tej problematyki można potraktować opublikowane wcześniej studia nad ikonografią polskich świętych⁴⁹.

W realizacji tych badań bardzo ważne okazały się kontakty nawiązane z prof. Klausem Herbersem, kierującym Mittelalterliches Seminar Uniwersytetu w Tybindze (od 1999 w Erlangen, Universität Nürnberg), a zwłaszcza uczestnictwo w prowadzonym przez niego programie badawczym *Neue Forschungen zu hagiographischen Fragen*, do udziału w którym zostałem zaproszony i gdzie miałem okazję prezentować specyfikę naszych badań podczas kolokwium zorganizowanego w Theologische Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart w miejscowości Stuttgart-Hochheim⁵⁰. Nawiązana współpraca objęła także inne pola badawcze, takie jak np. pielgrzymki do św. Jakuba

⁴⁸ Uczestnictwo w sesji: *Pielgrzymki w kulturze Europy*, zorganizowanej przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Wydział Nauk o Sztuce i Muzeum Początków Państwa Polskiego. W ramach dyskusji „okrągłego stołu” wygłosiłem referat nt. *Motywacje oddawania czci relikwiom świętych*. 13-15 października 1992 r. Uczestnictwo z udziałem w dyskusji podczas konferencji naukowej *Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy*, zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, Pracownia Dziejów Społeczeństwa i Kultury Średniowiecznej w Spale w dniach 20-23 października 1993 r.

⁴⁹ R. K n a p i ń s k i, *Polscy święci w sztuce*, w: *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*, red. A. Witkowska OSU, Poznań 1995, s. 605-637 (wyd. II 1998, s. 648-680); t e n ż e, *Ikonografia świętych polskich około roku 1400*, w: *Sztuka około 1400. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1995*, Warszawa 1996, s. 189-208; Sesja naukowa: *Dominikanie w Europie Środkowo-Wschodniej w XIII-XV wieku – życie intelektualne i aktywność duszpasterska*; wykład z przeżyciami: *Ikonografia św. Jacka*. Kraków, Polska Prowinacja Dominikanów, 24-26 listopada 1994; t e n ż e, *Ikonografia patronek kościołów parafialnych archidiecezji warmińskiej*, „Studia Warmińskie” 35(1998), s. 79-94.

⁵⁰ Konferencja naukowa: *Neue Forschungen zu hagiographischen Fragen*, zorganizowana przez Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart, 15-17.06.1995 w Stuttgart-Hochheim; wygłosiłem referat *Icones Sanctorum Poloniae*.

w Composteli⁵¹. Zaowocowało to zorganizowaniem niemiecko-polskiego sympozjum naukowego⁵². Planuje się kontynuację rozpoczętych badań⁵³. Z tego zakresu podejmowane są prace seminaryjne i magisterskie⁵⁴.

Aktualnie w ramach prowadzonych seminariów opracowywane są przedstawienia ikonograficzne św. Jakuba Apostoła Większego⁵⁵, św. Wojciecha, św. Kingi i bł. Jolenty, wybranych świętych franciszkańskich oraz zbiorowe przedstawienia chórów świętych w typie *Glorii* złożonych z określonych reprezentantów zakonów lub nacji, jak np. w kompozycjach określanych jako *Polskie niebo*⁵⁶. Szczególnym przykładem ikonografii hagiologicznej jest seria sztychów wydanych u Petera Overadta w Kolonii na początku XVII w.

⁵¹ Udział w sesji *Pielgrzymki do Composteli i kult św. Jakuba Starszego*, Warszawa, Instytut Historii PAN, Pracownia Dziejów Społeczeństwa i Kultury Średniowiecznej, 06.10.1994; Referat: *Sanktuarium św. Jakuba w Composteli*. Seminarium: *Źródła do dziejów pielgrzymek*. Warszawa, Instytut Historii PAN, Pracownia Dziejów Społeczeństwa i Kultury Średniowiecznej, 15.03.1995; referat: *Ikonologia przedstawień pątniczych*. Uczestnictwo w międzynarodowej sesji zorganizowanej przez Deutscher Sankt Jakobus Gesellschaft: *Jakobuskult und soziale Gemeinschaften – Stadt und Pilger*, Innsbruck (Austria), 1-5 października 1997; komunikat i głos w dyskusji; Uczestnictwo w *Jahrestagung der deutschen St. Jakobus-Gesellschaft* w klasztorze St. Marienthal (Görlitz) od 7 do 11 października 1998 r.

⁵² Wygłosiłem referat na temat: *Vom Apostel zum Pilgerpatron: Ikonographie des hl. Jakobus in Polen* w trakcie pierwszego sympozjum naukowego: *Kult św. Jakuba i szlaki pielgrzymkowe do Composteli w Europie Środkowo-Wschodniej: Polska – Jakobuskult und „Jakobswege“ in Ostmitteleuropa: Polen*, zorganizowanego przez Akademię Diecezji Rottenburg-Stuttgart oraz Papieską Akademię Teologiczną w Krakowie, w dniach 1-4 kwietnia 1998. Byłem współorganizatorem tego sympozjum.

⁵³ Powstały prace magisterskie: T. P i e ń k o w s k i, *Ołtarz Abrahama van den Blocke w kościele św. Jana w Gdańsku. Studium ikonograficzne*, Lublin 1999 (nagroda im. Prof. Jana Zachwatowicza przyznana przez Generalnego Konserwatora Zabytków i ICOMOS 1998); J. L. Z ę t a r, *Przedstawienia patrocinium Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w katedrach polskich na tle ikonografii sztuki europejskiej*, Lublin 2000; K. M. J a n k o w s k a, *Patrocinium Świętego Jakuba Większego Apostoła w ikonografii kościołów metropolii poznańskiej*, Lublin 2000. Obie absolwentki prezentują swe badania w niniejszym numerze „Roczników Humanistycznych” w formie oddzielnych artykułów.

⁵⁴ Dorobek Katedry za lata 1984-1998 został opublikowany. Zob. *Spis prac doktorskich i magisterskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 61(1999), nr 1-2, s. 29, 104 n., 112 n.

⁵⁵ Wygłoszony w Lęborku referat został opublikowany pod tytułem: *Ikonografia patrocinium św. Jakuba Większego Apostoła w Polsce*, „Biuletyn Historyczny”. Wydanie specjalne Lęborskiego Bractwa Historycznego i Muzeum w Lęborku, nr 8, listopad 1998, s. 6-31.

⁵⁶ R. K n a p i ń s k i, *Święta Kinga i błogostawiona Jolenta w ikonografii polskich klarysek*, w: *Pani Sądecka. Aktualność Świętej Kingi*, Sandomierz 2000, s. 90-114; t e n ż e, *Błogostawiona Jolanta w ikonografii polskich klarysek*, w: *Święci nie przemijają. Materiały z sympozjum naukowego o błogostawionej Jolancie z okazji 700-lecia śmierci, Gniezno, 8-9 października 1999 roku*, red. P. Blok OFMConv, Gdańsk 2002, s. 165-187.

i ich nie wyjaśniony dotąd związek z tekstami hagiograficznymi Marcina Baroniusza⁵⁷.

Obok prac z zakresu ikonografii hagiograficznej opracowuje się szersze studium z zakresu teorii obrazu, jaką przez stulecia wypracowało chrześcijaństwo. Tematyka ta zawiera się w hasle *Fides ex visu*, które na płaszczyźnie teologii znajduje swój korelat w stwierdzeniu *Fides ex auditu*. Oprócz publikacji problematyce tej poświęcony jest wykład monograficzny zatytułowany: *Obraz w przekazie wiary*⁵⁸.

Nowością w pracy obecnego kierownika Katedry Historii Sztuki Kościelnej jest współpraca z telewizją i radiem. Dla Redakcji Katolickiej Telewizji Polskiej zrealizowano dwie serie programów o sztuce religijnej, emitowanych w zasięgu ogólnopolskim. Pierwsza poświęcona była teologii ikony (4 odcinki), druga ukazywała piękno *Akatystu ku czci Najświętszej Bogurodzicy* (13 odcinków). Tematyce omawiającej wybrane aspekty ikonografii maryjnej zostały poświęcone dwa odrębne opracowania⁵⁹. Na antenie Radia Watykańskiego oraz Radia Lublin wyemitowane zostały audycje poświęcone ikonografii Kaplicy Sykstyńskiej oraz św. Szczepana diakona.

Podsumowując prawie pół wieku działalności Katedry Historii Sztuki Kościelnej, można śmiało powiedzieć, iż prawie 160 prac magisterskich i 10 doktorskich, z czego wiele ukazało się drukiem, stanowią plon wysiłków badawczych studentów, kierowanych przez ich promotorów na drodze do odkrycia Piękna i zgłębienia treści ideowych, zawartych w dziełach sztuki. Tematyka opracowań obejmowała rozległe obszary badawcze. Opracowano między innymi monografie zabytków i zespołów zabytkowych w zakresie malarstwa, rzeźby i architektury oraz różnych dziedzin rzemiosła artystycznego, mono-

⁵⁷ Badaniom nad wyjaśnieniem związków tej serii sztychów z literaturą hagiograficzną poświęcone były kwerendy przeprowadzone w Rzymie w roku 2000 oraz w Kolonii i innych centrach w Niemczech w 2001. Kontynuacja badań zaplanowana jest na rok 2002.

⁵⁸ Zagadnienia te omawiamy oddzielnie, zob.: R. K n a p i ń s k i, *Ojcowie Kościoła o znaczeniu obrazów w przekazie wiary*, „Roczniki Humanistyczne” 42(1999), z. 4, s. 5-22; t e n ż e, *Ojcowie Kościoła o znaczeniu obrazów w przekazie wiary*, w: *Ojczyzna i wolność. Prace ofiarowane Profesorowi Janowi Ziółkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, E. Ziółek, Lublin 2000, s. 51-67; t e n ż e, *Fenomen obrazów w kulturze chrześcijańskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 47(1999), z. 4, s. 365-410; t e n ż e, *Biblia pauperum – czy rzeczywiście księga ubogich duchem?*, tamże 48(2000), z. 2, s. 223-245; t e n ż e, *Mysł średniowieczna o obrazach, ich roli w procesie przekazu wiary i w kulcie* (w druku).

⁵⁹ R. K n a p i ń s k i, *Ikonografia maryjna w aspekcie trynitarnym*, „Salvatoris Mater” 2(2000), nr 3, s. 186-213; t e n ż e, *Maryja i Kościół w tradycji ikonograficznej*, tamże 4(2002), nr 2, s. 176-194.

grafie poszczególnych artystów oraz środowisk artystycznych i mecenatu. Znalazły się także prace wydobywające wartość specyficznego fenomenu polskiej religijnej sztuki ludowej. Na podkreślenie zasługuje praca asystentów zaangażowanych w dydaktykę i prowadzących własne badania, związane z przygotowywanymi rozprawami. Współ z innymi organizują objazdy naukowe, przygotowują letnie obozy i przede wszystkim prowadzą praktyki specjalistyczne. Adiunkci Katedry dr Stanisława Gomuła (†) i dr Bożena Kulińska od wielu lat prowadziły w różnych rejonach Polski badania inwentaryzacyjno-zabytkoznawcze w zakresie sztuki sakralnej. Ich osiągnięciem jest m.in. doprowadzona do końca inwentaryzacja zabytków Muzeum Diecezjalnego w Przemyślu. Podejmowano liczne działania doradcze o charakterze usługowym, m.in. dokonywano ekspertyz obrazów kultowych przeznaczonych do koronacji papieskich w kilku sanktuariach w Polsce. Służono pomocą w organizowaniu stałych i okresowych wystaw sztuki kościelnej, w sporządzaniu dokumentacji i opiniowaniu projektów nowych inwestycji.

Na koniec, omawiając dorobek Katedry Historii Sztuki Kościelnej, nie można pominąć kształcącej roli Muzeum Uniwersyteckiego, utworzonego w 1932 r. przez ks. Jana Władzińskiego⁶⁰. Choć jest ono samodzielną placówką, formalnie niezależną od struktur sekcji (od 2000 Instytut Historii Sztuki), to jednak tradycyjnie funkcję dyrektora pełni kierownik Katedry Historii Sztuki Kościelnej. Kontynuując myśl ks. Smolenia, który je reaktywował, Muzeum jest nie tylko „kolekcją pamiątek przeszłości”, obecnie jeszcze wyraźniej pełni funkcję laboratorium dydaktyczno-badawczego dla studentów. Zatrudnione w funkcji asystenta-dokumentalisty, najpierw dr Beata Skrzydlewska (do 1997), a po niej dr Aneta Kramiszewska (od 1997), zdobywają tu specjalizację z muzealnictwa i ochrony zabytków oraz ich inwentaryzacji. Tu też odbywają się ćwiczenia i praktyki dla studentów w tym z uwzględnieniem specyfiki zbiorów kościelnych. W metodyce zostają wdrażane nowoczesne metody prowadzenia dokumentacji muzealnej na podstawie digitalizacji danych. Z inicjatywy kierownika Katedry została wyposażona sala

⁶⁰ 60. rocznicę powstania Muzeum Uniwersyteckiego zaznaczono w 1992 roku uroczystą sesją naukową, poświęconą dydaktycznej funkcji muzeów. Wśród referentów znaleźli się wybitni znawcy przedmiotu z PAN i znaczących muzeów państwowych i kościelnych w Polsce. Urządzono także wystawę współczesnej rzeźby sakralnej Gustawa Zemly pt. *Znak pojednania*. Zarówno ta wystawa, jak i organizowane wcześniej, np. wystawa malarstwa Stefana Gierowskiego pt. *Dekalog*, były doskonałym materiałem dydaktycznym dla studentów. Szkoda tylko, że ciasnota lokalowa udaremnia udostępnienie zbiorów szerszemu gronu odbiorców, co mogłoby stać się chlubą Uniwersytetu i oddaniem czci jego dobroczyńcom, którzy swoje kolekcje oddali tej uczelni.

komputerowa, dostępna dla pracowników naukowych i dydaktycznych Instytutu, w której także studenci przygotowani są do obsługi bazy danych, opracowanej specjalnie na użytek polskich muzeów. W roku 2002 została zakupiona z funduszy Komitetu Badań Naukowych aparatura umożliwiająca rozszerzenie badań ikonograficznych polegających na wdrożeniu metod cyfrowej obróbki obrazu. Dzięki temu poszerza się profil badawczy Katedry, przy której organizuje się Pracownię Ikonografii Chrześcijańskiej Porównawczej. Dr Andrzej Frejlich, oprócz ćwiczeń z ikonografii chrześcijańskiej, prowadzi wykład z muzealnictwa, zabytkoznawstwa i ochrony zabytków. Zgodnie z własnymi zainteresowaniami badawczymi przygotowuje on rozprawę habilitacyjną z zakresu historii i teologii ikony oraz jej funkcjonowania w różnych kręgach społecznych.

THE CHAIR OF HISTORY OF THE SACRED ART
– A CHARACTERISTIC OF RESEARCH

S u m m a r y

When speaking of the sacred art we mean such works that were created owing to the Church's inspiration or patronage, that were designated to furnish church interiors, or – in a broader context – which were created for the use of the Catholic Church. Hence the origin, purpose and function of a work are its proper *modus definiens* that allows an object to be classified as a monument of sacred art. A peculiarly understood theophany through art has been going on for over twenty centuries. For a researcher monuments of sacred art are not inanimate objects but they speak about a religious dialogue going on between the artist-man and God. The artist's work is a testimony to that conversation. This entire heritage is the subject of studies of the Chair of History of the Sacred Art at the CUL. Its origin is connected with the beginnings of the Catholic University of Lublin that was established in 1918. In the post-war period the history of the Chair is connected with the development of the History of Art Department. The Council of the Humanities Department in its resolution of 12 April 1957 called the Chair of Sacred Art into being (in 1965 its name was changed to the Chair of History of Sacred Art). The subject matter of the lectures and publications by its successive directors and lecturers was directed to making a synthesis of studies on the Polish sacred art from their beginnings to the 20th century. At present the initiative has been taken to digitalise the slides collection and other illustrative materials in order to facilitate the researchers' access to them.

Translated by Tadeusz Karłowicz